

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΙΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Βασίλης Φιοραβάντες

I

Μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της κρίσης της κοινωνίας σήμερα, της παράλληλης κρίσης του εργατικού κινήματος και των μορφών οργάνωσής του (βασικά της μορφής κόμμα-συνδικάτο), και κατά συνέπεια της κρίσης του μαρξισμού, η προσπάθεια θεωρητικής αποσαφήνισης και εμπάθυσης πάνω σε θέματα που άπτονται του κράτους αποκτά μία εξαιρετική όσο και κρίσιμη σημασία. Από μία συγκεκριμένη άποψη, η απάντηση σε μία σειρά από θέματα που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την παραπάνω προβληματική μπορεί να εισφέρει αισθητά στη σύλληψη του κοινωνικού γίνεσθαι, στο βαθμό που η προβληματική αυτή βρίσκεται σε σχέσεις αλληλοεξάρτησης με τη φύση και το γίνεσθαι του σύγχρονου κράτους, κατανοημένου όμως πάντα, αρνητικά. Η θεωρία, στην πραγματικότητα, δεν μπορεί παρά να είναι, σύμφωνα με τη χεγκελιανή διαλεκτική, «η άρνηση αυτού που είναι άμεσα μπροστά μας», (Χέγκελ), δηλαδή του κατεστημένου κράτους σ' όλες του τις μορφές και εκδηλώσεις.

Η κοινωνική θεωρία στηρίζεται στη δύναμη της αρνητικής σύλληψης γενικά, και όσον αφορά το κράτος ειδικότερα, δεδομένης της μετατροπής του σ' αυταρχικό¹, ολοκληρωτικό, ήδη από την αρχή του 20ού αιώνα με την ιμπεριαλιστικοποίηση της οικονομίας. Δεν είναι πλέον δυνατόν να παραμένει προσκολλημένη στη θετική θεωρητικοποίηση του κράτους από τον Χέγκελ², σύμφωνα με τον οποίο «το Κράτος θεμελιώνεται πάνω σ' ένα καθολικό και ορθολογικό νόμο, που υπερασπίζει τα συμφέροντα του κάθε ατόμου, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις απροσδιοριστίες της φυσικής ή της κοινωνικής κατάστασης»³. Ο καθολικός και ο ορθολογικός νόμος της σύγχρονης κοινωνίας, αν βέβαια γίνει αποδεκτό ότι υπάρχει ένας τέτοιος νόμος σήμερα, είναι εντελώς διαφορετικός απ' αυτόν που έχει υπόψη του ο Χέγκελ, μην ξεφεύγοντας από τα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης, θεωρώντας ακόμη ότι οι κατακτήσεις αυτής της μοναδικής επανάστασης σ' όλη την ιστορία μπορούν να ενσαρκωθούν, ακόμη δε και να υλοποιηθούν από έναν ορισμένο τύπο κράτους. Το κράτος λοιπόν, πάντα κατά τον Χέγκελ, θα συμφιλιώνει την ατομική ελευθερία με τον καθολικό λόγο ενός κοινωνικού συστήματος, πλην όμως σταθερού. Όπως είναι γνωστό, η δυναμική σύλληψη της ιστορίας υποβιβάζεται στη *Φιλοσοφία του δικαίου*⁴ σε μία ειρηνιστική και απολογική σύλληψη της κατεστημένης τάξης πραγμάτων και της συγκεκριμένης μορφής κράτους της Γερμανίας τότε. Αλλά δεν είναι δυ-

1. Βλ. Μ. Horkheimer, «L' état autoritaire» in «*Théorie critique*» éd. Payot.

2. Βλ. G. W. Hegel, «*Philosophie du droit*» éd Vrin

3. H. Marcuse, «*Raison et révolution*» éd. de Minuit, p. 223.

4.5. Ed. Vrin

νατόν στα πλαίσια αυτής της εισήγησης να αναφερθούμε λεπτομερώς στη *Φιλοσοφία του δικαίου*⁵ του Χέγκελ.

Πηγαίνοντας κατ' ευθείαν στο έργο του Μαρξ, αυτό που είναι το κύριο στην όλη σύλληψή του, είναι το εξής: Η προσέγγιση και του σύγχρονου κράτους δεν μπορεί παρά να γίνει από μία κριτική σκοπιά, όπως έγινε και για την οικονομία από τον Μαρξ, την κοινωνία, τους θεσμούς, την ιδεολογία κ.λπ. Δηλαδή, είναι ανάγκη να είναι ριζοσπαστική. Διότι, όπως έλεγε και ο Μαρξ, η σκέψη ή η θεωρία πρέπει να πηγαίνει στη ρίζα των προβλημάτων, ώστε να μπορέσει να σύλλαβει το ουσιαστικό και ταυτόχρονα ν' αποκλείσει το μερικό και άρα επουσιώδες. Είναι ακόμη, ανάγκη να ειδωθούν κριτικά οι κατεστημένες αντιλήψεις για το κράτος, καθώς και να αποδομηθεί κριτικά, μέσω της αρνητικής εργασίας της έννοιας (concept), η παραδοσιακή πολιτική θεωρία, σύμφωνα με την οποία το κράτος είναι ένα αυθύπαρκτο, ίσως δε και αυτοδύναμο, αντικείμενο, λίγο-πολύ αναγκαίο, και ως εκ τούτου μη αποδεχόμενο καμία κριτική αμφισβήτηση ως τέτοιο, δηλαδή ως κράτος. Ακόμη, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι εξαιτίας αυτής της παραδοχής, η μόνη στάση που επιτρέπεται ή που νομιμοποιείται, σύμφωνα πάντα με την παραδοσιακή θεωρία, ακόμη και χεγκελιανής προέλευσης, είναι μια υποτιθέμενη αναγνώρισή του ως τέτοιου, και κατ' επέκταση η ανάλυση των επί μέρους πτυχών του, αλλά χωρίς να τίθενται σ' αμφισβήτηση οι βάσεις, οι λειτουργίες, και ο ρόλος του. Ακόμη δε χειρότερα, οι δεξιοί χεγκελιανοί Κοζέβ, Μπατάιγ⁶ κ.ά. έφθασαν μέχρι την πλήρη ιδανικοποίηση του σταλινικού κράτους, με το επιχείρημα ότι όπως ο Χέγκελ υπερασπίστηκε το βοναπαρτισμό, στο βαθμό που έτσι διασώθηκαν μερικές έστω κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης, κατά τον ίδιο τρόπο πρέπει να υποστηριχθεί και ο σταλινισμός για να σωθούν οι κατακτήσεις της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Από την άλλη, είναι πασίγνωστη η περίφημη θέση του Μαρξ για το μαρasmus του κράτους που επέρχεται με την κοινωνική επανάσταση. Η συμπιλίωση του ατομικού με το καθολικό, μεσολαβημένη από την ανατρεπτική-μετατρεπτική πράξη του υποκειμένου, οδηγεί μέσω αυτής στην «πραγματική ένωση», που αποτελεί τον όρο προκειμένου ο άνθρωπος να κατορθώσει να χειραφετηθεί κοινωνικά. Μόνον έτσι θα γίνει δυνατό να δημιουργηθεί μία νέα και κριτική ορθολογικότητα, η δε χειραφέτηση και απελευθέρωση θα αποκτήσουν έτσι διαστάσεις μιας νέας και ιστορικής καθολικότητας.

Στην αφετηρία αυτής της διαδικασίας βρίσκεται η υπάρχουσα κοινωνική πραγματικότητα με τους ανταγωνισμούς της, τον εγωισμό της, την πολιτική, οικονομική κ.λπ. αλλοτριώσή της, με τον υπερβολικό πλούτο της και την υπερβολική φτώχεια της, στοιχεία που αποτελούν στη σύνθεση και στο γίνεσθαί τους την ορθολογική βάση και τα ορθολογικά πλαίσια της πράξης. Αυτά τα αντιθετικά στοιχεία, μ' έντονη την κοινωνική, και κατ' επέκταση και κοινωνιολογική διάσταση, υποβιβάζουν και το ρόλο της *société civile*. (Αυτός ο όρος βέβαια, ήδη από τον Ρουσσώ, δεν ταυτίζεται μ' ένα κούφιο και επιφανειακό περιεχόμενο, αντίθετα από ό,τι νομίζουν σήμερα διάφοροι ιδεολόγοι). Η *société civile* λοιπόν ωθείται από την ανάπτυξη των κανονιστικών δομών, σύμφυτων με την τεράστια ανάπτυξη του σύγχρονου ολοκληρωτικού κράτους, σ' ένα δευτερεύοντα ρόλο, και οπωσδήποτε υποβοηθητικό του κράτους και όχι αντιθετικό προς αυτό. Και αυτή η θέση έχει γίνει αποδεκτή αρχικά από

5. Ed. Vrin.

6. Κ.Μαρξ, «Εισαγωγή στην κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ», εκδ. Αναγνωστίδη.

τον Μάρξ σε μία πρώτη εκδοχή στο *Εβραϊκό ζήτημα*⁷ και στη συνέχεια σ' όλο το έργο του, και κατόπιν απ' όλη τη μαρξιστική και κριτική «μη παραδοσιακή παράδοση», εκτός ίσως από το Γκράμσι, που αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση. Ακριβέστερα δε, με τη διαδικασία αυταρχικοποίησης του κράτους η *société civile* υποτάχθηκε εντελώς στο κράτος, στο υπεραναπτυγμένο, καταπιεστικό, το ολοκληρωτικό δηλαδή κράτος, σ' όλες τις χώρες του αναπτυγμένου και ύστερου καπιταλισμού. Κατά συνέπεια, δεν έχουν και μεγάλη σημασία οι διάφοροι φετιχισμοί των συνταγμάτων, όπως έλεγε ο Neumann⁸, των δικαιωμάτων του (ανύπαρκτου πλέον) πολίτη, κ.λπ. Εξαιρούνται βέβαια οι διάφοροι ιδεολόγοι του Club de l' horloge, του Greece, οι νέοι φιλόσοφοι, οι (νέο-) φιλελεύθεροι, οι (νέο-) συντηρητικοί κ.λπ., οι οποίοι έχουν ως κοινό στοιχείο την παραδοχή της αντίληψης ότι ο μαρξισμός είναι η μήτρα του ολοκληρωτισμού.

II

Το κράτος εμφανίστηκε ιστορικά και κανείς δεν μπορεί να δείξει ότι δεν θα εξαφανιστεί όταν εκλείψουν οι ιστορικοί λόγοι που επέβαλαν τη δημιουργία του. Οι δε μορφές που απέκτησε μέχρι τώρα βρίσκονται σε στενή σύνδεση με τους κυρίαρχους ιστορικά κοινωνικούς παράγοντες κάθε περιόδου. Η αδιάκοπη αλλαγή αυτών των παραγόντων προσδιορίζει ακόμη και την ουσία της ανθρώπινης δραστηριότητας, αλλά και των μορφών που αποκτά το κράτος. Η ίδια αυτή δραστηριότητα είναι εκείνη που σε τελική ανάλυση θα καθορίσει και την έκβαση της εξέλιξης του σημερινού κράτους σ' όλες τις κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού, που μας αφορά εδώ αμεσότερα, προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης του ανθρώπου απ' αυτό, αρκεί να κατορθώσει να περιορίσει αισθητά το πεδίο ισχύος της κρατικής *potentia*, της κρατικής κυριαρχίας (*domination*). Από την άλλη το κράτος-έθνος, του οποίου έχει αμφισβητηθεί η κυριαρχία και η νομιμοποίησή του από την εξέλιξη των επιστημών και των τεχνικών, από την παγκοσμιοποίηση των αγορών, από τις νέες κοινωνικές σχέσεις που επιφέρουν και το λόγο που τις ακολουθεί, το κράτος-έθνος λοιπόν εκκενώνεται από την ουσία του⁹.

Η διαλεκτική, τέλος, άτομο-κοινωνία, άτομο-κράτος που ανέπτυξε η Σχολή της Φρανκφούρτης¹⁰, υπό την αρνητική επίδραση της ανόδου του φασισμού και του σταλινισμού, και της παράλληλης υποχώρησης-ενσωμάτωσης του προλεταριάτου ως υποκειμένου, μπορεί να προσφέρει μία ορθολογική βάση για την ανίχνευση των δυνατοτήτων πραγματοποίησης της απελευθέρωσης του ανθρώπου, παρά το γεγονός ότι θέτει το πρόβλημα από μία κατά βάση ατομικιστική οπτική, αλλά όχι αναγκαστικά και αναρχική¹¹. Αυτή η διαλεκτική αποφεύγει κάθε απόκλιση προς μία θετική θεωρητικοποίηση, άμεση ή έμμεση, του ολοκληρωτισμού: Ακόμη δε αποφεύγει και την οποιαδήποτε μη συνειδητοποίηση της σημασίας του ολοκληρωτισμού για τον άνθρωπο και τις τύχες του, εντοπίζοντας το πρόβλημα στο γεγονός ότι ο ολοκληρωτισμός είναι συλλογικός, αναδιέται και αναπτύσσεται μέσα από διάφορες συλλογικότητες: συνδικάτα, ενώσεις, κόμματα, θεσμούς κ.ά, οι οποίες στην εποχή του ιμπεριαλισμού είναι εξαρτήματα - συμπληρώματα του κράτους, του ολοκληρωτικού κρά-

7. Βλ. J. Habermas, «*Le discours philosophique de la modernité*», éd. Gallimard.

8. In K. Marx, «*Oeuvres*», éd. Gallimard, coll. Pleiade, vol. 3.

9. In «*Η έννοια της πολιτικής ελευθερίας*», εκδ. Έρασμος.

10. Chr. de Brie, «*Le couple Etat - nation en instance de divorce*», in *Le Monde diplomatique*, Mai 1989, σελ. 20

11. Πρβλ. Horkheimer, σημ. 1. Βλέπε επίσης όλα τα κλασικά κείμενα της Σχολής της Φρανκφούρτης.

τους. Και ακόμη πάρα πέρα: «Ο καπιταλισμός του Κράτους είναι το αυταρχικό κράτος της σημερινής εποχής»¹².

Μ' αυτά τα δεδομένα, η διαδικασία απελευθέρωσης δεν μπορεί παρά να στηριχθεί στη δημιουργία νέων και δημιουργικών συλλογικοτήτων, αποτελούμενων από άτομα σε διαδικασία αυτονομησης από την κατεστημένη τάξη και το κράτος, σε διαδικασία ολοκλήρωσης, ως έκφραση της συνειδητής προσπάθειάς τους άρνησης της αλλοτρίωσης και της πραγματοποίησης, και όχι απλώς σε άτομα. Δηλαδή, η διαλεκτική άτομο-κοινωνία, άτομο-κράτος, συλλαμβάνεται από τη Σχολή της Φρανκφούρτης μέσα σ' ένα κριτικό πάντα πλαίσιο, ιδιαίτερα όσον αφορά το κράτος, στο βαθμό που αυτό ταυτίζεται με την ενσωμάτωση, γραφειοκρατικοποίηση, ορθολογικοποίηση, οργάνωση και έλεγχο της παραγωγής και της κοινωνίας συνολικά. Μ' αυτή την έννοια, η διαλεκτική αυτή συνιστά μία κοινωνικά ανατρεπτική διαλεκτική, δηλαδή μία πρωταρχικά και ουσιαστικά απελευθερωτική διαδικασία.

Σύμφωνα με τον Χάμπερμας, «οι κατηγορίες της θεωρίας της αξίας επεμβαίνουν εδώ στρατηγικά, κατά τέτοιο τρόπο που οι προτάσεις που απορρέουν από μία θεωρία της συσσώρευσης αντίθετης στο κεφάλαιο μπορούν να μετατραπούν σε υποθέσεις της θεωρίας των τάξεων, σε υποθέσεις που αναφέρονται στη φύση της πράξης. Ο Μαρξ επιφυλάσσεται ως προς τη δυνατότητα να ξαναμεταφράσει τα οικονομικά φαινόμενα της εκμετάλλευσης του κεφαλαίου, όπου αυτά εκτυλίσσονται μέσα στα όρια της δομής των τάξεων, σε κοινωνικά φαινόμενα ανάμεσα στα όρια της δομής των τάξεων, σε κοινωνικά φαινόμενα ανάμεσα σε τάξεις. Είναι συγχρόνως ο συγγραφέας της *18ης Μπρουμεαίρ* και του *Κεφαλαίου*. Είναι λοιπόν, αυτή ακριβώς η κοινωνιολογική ελαναμετάφραση μιας οικονομικής ανάλυσης, ως προς την προέλευσή της, που αποκαλύπτει τις δυσκολίες μέσα στις καινούριες συνθήκες του οργανωμένου καπιταλισμού»¹³. Οι δυσκολίες αυτές που εντοπίζει ο Χάμπερμας, ίσως μπορούν να ξεπεραστούν με την παραδοχή της θέσης σύμφωνα με την οποία η κοινωνία προσδιορίζεται από την κοινωνική διαίρεση της εργασίας και, σ' ένα δεύτερο επίπεδο, από τη διαίρεση σ' ανταγωνιστικές τάξεις, διαμεσολαβημένες όμως από το κράτος. Ακόμη και η βαθύτερη ουσία της κοινωνίας, όπως και η αναπαραγωγή (διευρημένη ή όχι ελάχιστη σημασία έχει) καθορίζονται απ' αυτή τη διαίρεση, και από τη σύμφυτη μ' αυτήν ιεράρχηση και κάθετη διχοτόμηση. Δεν είναι δηλαδή το κράτος αυτό που κατέχει έναν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση των παραπάνω φαινομένων, αλλά απόρροιά τους. Μ' αυτή την έννοια, είναι πρόδηλη η διαφορά της θέσης, που εκθέσαμε εντελώς σχηματικά λίγο πριν, από μία περιφημη μαρξική φράση, σύμφωνα με την οποία, «το κράτος είναι η οργάνωση της κοινωνίας».

Κανείς βέβαια δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η μεθοδολογική και ουσιαστική προτεραιότητα του κράτους δεν έχει καμιά βάση ή δεν περιέχει κανένα περιεχόμενο αλήθειας, δεδομένης της εξέλιξης του σύγχρονου κράτους που έχει γίνει Λεβιάθαν. Και αυτό, παρά την εφαρμογή στη διάρκεια της τρέχουσας δεκαετίας πολιτικών περιορισμών του κράτους, που όμως δεν έθεσαν (ή δεν κατόρθωσαν να θέσουν) σε ριζική αμφισβήτηση την έκταση και το ρόλο του. Από το άλλο μέρος είναι εντελώς υπερβολική, ίσως δε και προβληματική, η παραδοχή ότι έχει εξαφανιστεί κάθε μορφή (ή κάθε άλλη μορφή) κοινωνικοποίησης. Ότι δηλαδή όλα τα κοινωνικά φαινόμενα έχουν απορροφηθεί από

12. Βλ. Δ. Μαρκς, «Η κριτική θεωρία ως μετακριτική του πρακτικού λόγου», στο Λεβιάθαν τ.4, σελ. 9-26.

13. Πβλ. Horkheimer, σημ.1.

το κράτος, όπως συμπεραίνεται από μερικές αναλύσεις του J. Habermas¹⁴ και ορισμένων μαθητών του (Cl. Offe κ.ά.)¹⁵, που στηρίζονται κυρίως στην ανάλυση του M. Weber για την ορθολογικοποίηση-γραφειοκρατικοποίηση, παρά στις κλασικές αναλύσεις του Μαρξ για το κράτος. Η οπωσδήποτε υπαρκτή, ακόμη και με τάσεις κυριαρχίας σ' όλες τις κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού, της διαδικασίας εσωτερικής αποικιοποίησης, αποικιοποίησης του βιωμένου κόσμου, όπως πολύ σωστά το επισημαίνει ο Χάμπερμας, σε συνδυασμό με το προχώρημα της αποσύνθεσης των λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακών μορφών κοινωνικής εργασίας, ιδιαίτερα από την κυριαρχηση στη σύγχρονη παραγωγική διαδικασία των νέων τεχνολογιών, οδηγεί αναγκαστικά στην πλήρη επικυριαρχία του κράτους πάνω στην κοινωνία και στην απορρόφηση-εξαφάνιση όλων των κοινωνικών αντιθέσεων. Είναι όμως πολύ πιθανό αυτή η διαδικασία να οδηγήσει στη δημιουργία άλλων αντιθέσεων και αρκετά οξύτερων. Και μ' αυτή την έννοια, πώς μπορεί να δικαιολογηθεί η αλλαγή παραδείγματος που αποπειράθηκε ο Χάμπερμας¹⁶ από το 1972 και εδώ, αντικαθιστώντας τη φιλοσοφία της εργασίας με τη φιλοσοφία της γλώσσας και επικοινωνίας; Θα γίνει ποτέ κατορθωτό ν' αντικατασταθούν όλες οι μορφές κοινωνικής εργασίας, από μία επικοινωνιακή δράση χωρίς σαφείς κοινωνικές βάσεις και διαστάσεις; Προφανώς οι μορφές κοινωνικής εργασίας προσδιορίζουν και την κοινωνική διαίρεση της εργασίας, η οποία βέβαια οξύνεται διαρκώς. Άρα το κράτος, ως αποτέλεσμα και έκφραση ακριβώς αυτής της διαίρεσης, δεν παύει να υφίσταται τις επιπτώσεις της παραπάνω διαδικασίας. Κατά συνέπεια, αυτή η μετάθεση που αποπειράθηκε ο Χάμπερμας, που δεν είναι χωρίς άμεση σχέση με την πρότερη, αρκετά υποκειμενική αντίληψη του, για το κράτος, δεν μας φαίνεται να οδηγεί ούτε σε μια αποσαφήνιση των στόχων της πράξης, αλλά ούτε και σ' ένα καλύτερο προσδιορισμό του περιεχομένου της.

Ο Χάμπερμας¹⁷ προσάπτει στον Μαρξ ότι δεν συνέλαβε τον αποφασιστικό ρόλο του κράτους, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι το κράτος του 19ου αιώνα δεν ήταν ακόμη το ιμπεριαλιστικό κράτος. Ο Μαρξ διαβάζεται έτσι από τον Χάμπερμας via M. Weber, μ' αμφίβολα (πολιτικά) συμπεράσματα. Αλλά και αν ακόμη γίνει αποδεκτή η βεμπεριανή διόρθωση του Μαρξ, στο βαθμό εννοείται που είναι δυνατό κάτι τέτοιο, ή που είναι δυνατή μία σύνθεση των απόψεων και των δύο, και πάλι παραμένει ένα πλήθος προβλημάτων σχετικά με τη διαλεκτική κράτος-κοινωνία, κράτος-τάξεις, κράτος-ιδεολογία, που είναι αδύνατο να ενταχθούν σε μία βεμπεριανή οπτική και ταυτόχρονα σε μία οπτική που βρίσκεται στην κατεύθυνση των αναλύσεων του νέου Λούκατς, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, οπτική, ειδικά δε αν ληφθεί υπόψη η βεμπεριανή αντίληψη περί αξιολογικής και στην ουσία ιδεολογικής ουδετερότητας. Κυρίως όμως είναι αρκετά προβληματική η αντίληψη ότι το κράτος έχει μετατραπεί σ' ένα είδος σύγχρονο υπέρ-υποκειμενο-χωνευτήρι των κοινωνικών αντιθέσεων, αντινομιών, δραστηριοτήτων κ.λπ., μεταθέτοντας έτσι την προβληματική του ιστορικού υποκειμένου σ' ένα άλλο επίπεδο. Μ' άλλα λόγια, οι κοινωνικές βάσεις του κράτους στον ύστερο καπιταλισμό δεν φαίνεται ότι έχουν αλλάξει ποιοτικά, ώστε να έχει εξαφανιστεί κάθε πεδίο αυτόνομης δραστηριότητας του υποκειμένου, ή των διαφόρων μερικότερων υποκειμενικότητων ή συλ-

14. J. Habermas, «*Raison et légitimité*», ed Payot, σελ. 50.

15. Βλ. κυρίως το έργο του J. Habermas, «*Raison et légitimité*» ed. Payot.

16. Βλ. Cl. Offe, «*Ακυβερνησία και αλλαγή των δημοκρατιών*». Αφιέρωμα του περ. Το κοινωνικό κίνημα, τ.2, 1984. «*Για ορισμένες αντιφάσεις του σύγχρονου κράτους*», στο Convoys τ.12, 1989.

17. Βλ. J. Habermas, «*Théorie de l'agir communicationnel*», éd Fayard. Πρλ. Horkheimer, σμ. 14 και 17.

λογικότητων προς την κατεύθυνση της ρήξης, παρά τις κρυφές επιθυμίες των σύγχρονων αποδομητών, των μεταμοντέρνων και των μεταστρουκτουραλιστών γενικότερα. Δηλαδή, δεν μπορεί να θεωρηθεί το κράτος ως το μόνο «υποκείμενο», που στην ουσία, κατά τους μεταστρουκτουραλιστές, ταυτίζεται με μία το ίδιο αχρονική δομή (ή υπερδομή, δεν έχει μεγάλη διαφορά στο βαθμό που διατηρούν το δυϊσμό ανάμεσα σε βάση και υπερδομή). Το ίδιο βέβαια ισχύει, και μάλιστα σε μεγαλύτερη κλίμακα, όσο και για τους στρουκτουραλιστές. Και αυτή η θεωρητικοποίηση του κράτους - υποκείμενο δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, παρά το γεγονός ότι στη διάρκεια του 20ού αιώνα το κράτος κατέστη πανίσχυρο, αρχικά λόγω του ρυθμιστικού - παρεμβατικού ρόλου στην οικονομία και στην κοινωνία γενικότερα, και στη συνέχεια λόγω της κυριάρχησης του φασισμού και του χιτλερισμού. Και στην προκειμένη περίπτωση, το κράτος από πού άντλησε, και σε τελική ανάλυση από πού συνεχίζει ν' αντλεί αυτή την τεράστια δύναμη; Ακόμη πάρα πέρα: Μία προσέγγιση του κράτους μπορεί να αναφέρεται σ' αυτό μόνο μ' όρους δύναμης¹⁸ και νομιμότητας, ή νομιμότητας-νομιμοποίησης μέσω της δύναμης (και βέβαια της βίας);

III

Η παρατηρούμενη αναδιοργάνωση των οικονομικών και κοινωνικών δομών, που συντελείται σ' όλες τις αναπτυγμένες κοινωνίες τα νεότερα χρόνια, έχει ως επίπτωση μία αναδιοργάνωση των δομών, των λειτουργιών και του ρόλου του σύγχρονου κράτους, προς την κατεύθυνση της προώθησης και εφαρμογής από το κράτος του μοντέλου εξατομικευσης και προχωρημένης ιεράρχησης. Παράλληλα αναδιρθρώνεται σε νέες και πιο ακραίες βάσεις — με την έννοια του βαθμέματος — η ίδια η κοινωνική, τεχνική και διεθνής διαίρεση της εργασίας. Νέα φαινόμενα εμφανίζονται, όπως ένα σημαντικό ξεπέραςμα του κράτους-έθνους, ταυτόχρονα με τον περιορισμό της εσωτερικής (δηλαδή σ' εθνικό επίπεδο) κοινωνικής βάσης του, ως αποτέλεσμα της απόρριψης ευρύτατων μαζών από την παραγωγική διαδικασία. Συγχρόνως συντελείται η ισχυροποίηση του κράτους σε δια-εθνικό επίπεδο (π.χ. προχώρημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης), αλλά και σε διεθνές επίπεδο με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών. Επί πλέον, προχωρεί χωρίς σταματημό η διαδικασία απολυταρχικοποίησης του κράτους (ειδικό νόμοι, ιεγνή, περιορισμός των πολιτικών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων κ.λπ.). Όλη αυτή η διαδικασία μετατροπών προς την κατεύθυνση της ισχυροποίησης του κράτους σ' επίπεδο θεσμών, λειτουργιών κ.λπ. συμβαδίζει με μία διαδικασία σοβαρών μετατροπών στο οικονομικό επίπεδο. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της δεύτερης διαδικασίας είναι η αγωνιώδης κατάκτηση του κριτικού ορίου ελέγχου της παγκόσμιας αγοράς, μέσω συγχωνεύσεων, αγοραπωλησιών και «O.P.A. sauvage», σε εθνικό, περιφερειακό, ηπειρωτικό και διεθνές επίπεδο. Ο καπιταλισμός έχοντας μπει στο μεταφορντικό μοντέλο παραγωγής και οργάνωσής του, έχει καταληφθεί αγωνιώδως από την αναδιοργάνωση, πρωτίστως, της παγκόσμιας αγοράς. Οι αναδιατάξεις, οι αναδομήσεις, καθώς και η τάση δημιουργίας όχι εθνικών πλέον μονοπωλίων, ούτε και πολυεθνικών, κάτι το οποίο έχει ήδη γίνει στη διάρκεια των δεκαετιών '45-'75, αλλά διεθνικών (transnationals) και υπερπολυεθνικών επιχειρήσεων (hypermultinationals), αποτελούν μόνιμο φαινόμενο στα νεότερα χρόνια, παράλληλα με τη διαρκή αναζήτηση της ανόδου της παραγωγικότητας σε διεθνές επίπεδο, και μέσω αυτής της ανόδου των κερδών: Ανάπτυξη έντασης, σε συνδυασμό μ' ανάπτυξη έκτασης: αγορές και συγχωνεύσεις εταιριών, και όχι εσωτερική ανάπτυξη των εταιριών μέσω της επέκτασης των ίδιων

των δραστηριοτήτων τους. Παράλληλα, και ενώ η παραγωγική διαδικασία έχει μπει στη μεταφορική και μετατεϋλοριστική εποχή της, δεν σταματά να εξελίσσεται και να διαφοροποιείται, υιοθετώντας όλο και πιο ευέλικτα μοντέλα, στη διαρκή προσπάθεια της διαφοροποίησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου προφανώς προς όφελός του. Η διαρκής αναζήτηση της ανόδου της παραγωγικότητας σε διεθνές επίπεδο, σημαίνει εκτός από τα πάρα πάνω και διαρκή μεταφορά από τόπο σε τόπο παραγωγικού εξοπλισμού, προς χώρες με πιο φτηνή εργατική δύναμη και έλλειψη συνδικαλιστικών και πολιτικών ελευθεριών, καθώς και διαρκή άνοδο της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου μέσω, επί πλέον, της ενσωμάτωσης των εφαρμογών των νέων τεχνολογιών. Ένα από τα αποτελέσματα αυτής της σύνθετης διαδικασίας σε διεθνές επίπεδο είναι η διάλυση του συλλογικού εργαζόμενου και η κατάτμησή του, πάλι σε διεθνές επίπεδο.

Η απορύθμιση, που άρχισε να κυριαρχεί διεθνώς από την αρχή της δεκαετίας του '80, υπό την επίδραση των θεωριών του M. Friedmann και των Chicago boys, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία οικονομικών μαστοδόντων συγχρόνων με την εμφάνιση της κοινωνίας των 2/3 και της νέας φτώχειας, καθώς και την τεράστια υποχώρηση του πολιτικοσυνδικαλιστικού κινήματος της διεθνούς εργατικής τάξης. Οριστικά τουλάχιστον το κραχ είναι κάτι περισσότερο από βέβαιο, εκτός αν ανοίξουν νέες αγορές, ή αν δημιουργηθούν νέες ανάγκες σε μαζική κλίμακα (κάτι το οποίο είναι και αυτό οριακό), ή αν υπάρξει συνδυασμός, πράγμα που είναι πολύ δύσκολο να συμβεί.

Τα κράτη, κυρίως των χωρών της Ε.Ο.Κ., μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, υπό την επίδραση του προχωρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης και της παράλληλης συρρίκνωσης της κοινωνικής βάσης τους σ' εθνικό επίπεδο, στο εξής θα οδηγούνται σε διαδικασίες αύξουσας αλληλοενσωμάτωσης. Τα συρρικνωμένα πλέον εθνικά κράτη θα τείνουν να μετασχηματιστούν σε μία ενιαία και μονοδιάστατη οντότητα, αλλά με διευρημένες εκτελεστικές δυνατότητες, και η οποία θα έχει παραγράψει τις δυνατότητες κοινωνικής και πολιτικής διέυρυνσης σ' εθνικό ή και σε διακοινοτικό επίπεδο. Δηλαδή, δεν θα έχει πλέον ανάγκη τις περιθωριοποιημένες κοινωνικές δυνάμεις για να στηρίξει τη νομιμότητά της σαν τέτοια. Θα δημιουργηθεί ένα μεγάλο σύγχρονο ευρωπαϊκό αυταρχικό και ολοκληρωτικό κράτος, με περιορισμένη κοινωνική βάση, γεγονός που θα συμβεί για πρώτη ίσως φορά στη νεότερη ιστορία. Και η *société civile* απέναντι σ' αυτή τη βαθύτατη διακρατική διαφοροποίηση, δεν μπορεί παρά να τείνει να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα, υποτασσόμενη όλο και περισσότερο στον ολοκληρωτικό μηχανισμό του διοικητικού κράτους, διαδικασία που ήδη έχει αρχίσει.

Απέναντι στην τεράστιας έκτασης διεθνή οικονομική δραστηριότητα το κράτος τείνει να προσαρμοστεί, άλλες φορές προετοιμάζοντας το έδαφος (π.χ βλέπε την πολιτική της Θάτσερ στην Αγγλία, η οποία συνέβαλε καθοριστικά στην εισβολή των ιαπωνικών βιομηχανιών), άλλες φορές παίζοντας το ρόλο του χωροφύλακα (κράτος-χωροφύλακας) και άλλες φορές απλώς το φύλακα των τεράστιων οικονομικών συμφερόντων που διακυβεύονται. Παντού βέβαια το κράτος εξασφαλίζει, ή προσπαθεί να εξασφαλίζει, την κοινωνική ειρήνη, το *consensus* κ.λπ. Από το άλλο μέρος, η κοινωνική διαίρεση δεν σταματά να βαθθάνει, να παγώνεται, ν' αποκτά διαστάσεις όλο και πιο κριτικές. Όλη αυτή η διαδικασία συνολικά έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων υποκειμένων, νέων αντιθέσεων, οι οποίες πολλές φορές διαπερνούν και το ίδιο το κράτος, αλλά και τις διάφορες διακρατικές συμμαχίες. (Βλ. πχ. την αντίθεση της Αγγλίας με την Ε.Ο.Κ. και τις φυγόκεντρες δυνάμεις που έχουν αναπτυχθεί στην ΚΟΜΕΚΟΝ, με παράλληλες τάσεις ενσωμάτωσής της στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα).

IV

Το κράτος, ως προϊόν της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας, δεν μπορεί παρά ν' αναπαράγει στο εσωτερικό του ιεραρχικά μοντέλα δανεισμένα απ' αυτήν. Στο βαθμό δε που η διαίρεση αυτή εξελίσσεται μετασχηματιζόμενη σε νέες και πιο εκλεπτυσμένες μορφές, και το κράτος με τη σειρά του δεν μπορεί παρά να υψίσταται τα αντίστοιχα αποτελέσματα. Ακόμη περισσότερο: Αυτή η διαδικασία προκαλεί και μιας συγκεκριμένης μορφής κρίση στο κράτος, που κατά κανόνα εμφανίζεται ως κρίση νομιμότητας (ή νομιμοποίησης) και που πολλές φορές αποκτά έναν έντονο χαρακτήρα, όπως έγινε στη διάρκεια της δεκαετίας '68-'78. Βέβαια, η κρίση νομιμότητας μπορεί να εκδηλώνεται κυρίως με πολιτικούς όρους. Αυτό το φαινόμενο όμως δεν θα πρέπει να δημιουργεί αυταπάτες για τις βαθύτερες αιτίες της. Λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη του κράτους συνολικά, δηλαδή από ιστορική άποψη, σε συνδυασμό με την εξέλιξη των διαφόρων μορφών της διαίρεσης της εργασίας, και εξετάζοντας την κρίση νομιμότητας, παρά το γεγονός ότι ως κατάληξη της είχε την ισχυροποίηση του κράτους, είναι πολύ δύσκολο να θεωρηθεί (το κράτος) ως ένα αχρονικό υπερ-υποκείμενο, μη επιδεχόμενο αλλαγές και διαφοροποιήσεις.

Ταυτόχρονα, η σύνδεση της εξέλιξης και της διαμόρφωσης του μοντέρνου κράτους με την αντίστοιχη εξέλιξη και διαμόρφωση της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας δεν επιτρέπει ψευδαισθήσεις, αναφορικά με διάφορες ψευδο-απελευθερωσιακές ιδεολογίες, οι οποίες στηρίζονται στη θεωρητικοποίηση των κοινωνικοποιήσεων, ενώ στην ουσία πρόκειται για κρατικοποιήσεις. Η κρατικοποίηση συνεπάγεται ισχυροποίηση του ρόλου του κράτους, καλυμμένη από μια επίφαση σοσιαλίζουσας κρατικιστικής ιδεολογίας. Η εμπειρία δε του 20ού αιώνα απ' αυτή την άποψη είναι πλουσιότατη. Η χωρίς όρια κρατικοποίηση στην ΕΣΣΔ, σε συνδυασμό με την κυριαρχία της ιδεολογίας του κρατισμού και του προντουκτιβισμού γέννησε τον Στάλιν, για να καταλήξει στη συνέχεια στο νεο-καπιταλισμό. Αν πάρουμε την περίπτωση της Ελλάδας, οι ψευδο-κοινωνικοποιήσεις των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του '80 κατέληξαν στον Κοσκωτά κ.ά, αφήνοντας ορθάνοικτες τις πόρτες στο νεοφιλελευθερισμό.

V

Η εντελώς ξεχασμένη σήμερα θέση του Μαρξ για το μαρασμό του κράτους, μόνο υπό την οπτική ενός ριζικού περιορισμού της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας και της αλληλένδετης μ' αυτό τον περιορισμό δημιουργίας μορφών άμεσης δημοκρατίας, μπορεί να θεωρηθεί έγκυρη, αλλά και να οδηγήσει σε κάποια στοιχεία θεωρητικού προβληματισμού σχετικά με το ζεπέρασμα των συσσωρευμένων αδιέξοδων από την κρατούσα πολιτική πρακτική και την παραδοσιακή πολιτική θεωρία. Κατά συνέπεια, είναι ανάγκη να ξεπεραστεί, επί πλέον, η εργαλειακή αντίληψη του τύπου: το κράτος ισονηβία της άρχουσας τάξης· η στρουκτουραλιστική άποψη, σύμφωνα με την οποία το κράτος ισούται με διάφορους μηχανισμούς - δομές που το απαρτίζουν μηχανικιστικά, προσθετικά, αχρονικά· ακόμη δε, θα πρέπει να αποφευχθεί και ο οποιοσδήποτε συνδυασμός των δύο παραπάνω απόψεων, που ως ένα σημαντικό βαθμό, προκάλεσαν τ' αδιέξοδα που αναφέραμε πριν. Το ίδιο ισχύει και για τις αντιλήψεις περί ουδετερότητας του κράτους, περί απόλυτης αυτονομίας του κ.ά. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο είναι που αναδύεται ο ιστορικός ρόλος του υποκειμένου, το σημείο δηλαδή όπου το υποκείμενο αναδεικνύεται σε πραγματικό, με πλήρη σημασία του όρου, δηλαδή σε ιστορικό υποκείμενο. Και μ' αυτή την έννοια, μόνο στο βαθμό που αυτό δρα αποφασιστικά, συνειδητά ηγεμονικά προς

την κατεύθυνση της ελάττωσης και περιορισμού της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας μπορούμε να μιλούμε για υποκείμενο, παύοντας έτσι να υποκειμενικοποιούμε τις οργανωτικές, γραφειοκρατικές, ιεραρχικές διευθυντικές κ.ά. λειτουργίες του κράτους ενός κράτους που δρα μ' αυτό τον τρόπο και σ' αυτό το πλαίσιο, μόνο στο βαθμό που η σφαίρα της κοινωνικής και ευρύτερα πολιτικής και ιδεολογικής αυτονομίας, αλλά όχι μόνο αυτονομίας, όπως ήθελε να μας κάνει να πιστέψουμε την περασμένη άνοιξη ο Καστοριάδης, παραμένει περιορισμένη.

Μ' άλλα λόγια, δεν μπορεί να υποστηριχθεί βάσιμα η οποιαδήποτε ψευδο-υποκειμενικότητα του κράτους, αλλά ούτε και η απόλυτη θεσμοληπτική σύλληψή του, που δεν είναι τίποτε άλλο από την άλλη όψη των στρουκτουραλιστικών αντιλήψεων για το κράτος. Η παντοδυναμία του κράτους αναπτύσσεται και εμφανίζεται ως τέτοια μόνο κάτω από μερικές και καθορισμένες συνθήκες:

- Υποχώρηση των ριζοσπαστικών κοινωνικών κινημάτων ή εκφυλισμός τους μέσα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης,
- σχετικά παρατεταμένη κρίση θεωρίας,
- έλλειψη πράξης,
- κρίση προοπτικών.

Και ως συμπέρασμα: Η λογική του λιγότερου ή περισσότερου κράτους, σε συνδυασμό με μίαν αντίστοιχη θεωρία (νεοκεϋνσιανισμός για την πρώτη περίπτωση, νεοφιλελευθερισμός για τη δεύτερη) είναι μία λαθεμένη λογική που στηρίζεται στην αυταπάτη της δυνατότητας επίλυσης ενός κατεξοχήν ποιοτικού προβλήματος με ποσοτικές αυξομειώσεις και μόνον. Αυτή η ίδια λογική είναι επί πλέον ξεπερασμένη από την εξέλιξη και διαφοροποίηση των οικονομικών διαδικασιών. Η έξοδος από αυτό το ψευτοδίλημα μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσα από μία ριζοσπαστική κριτική του κράτους συνολικά, ενός κράτους ήδη αυταρχικού και ολοκληρωτικού. Τα κύρια κοινωνικά προβλήματα δεν λύνονται σήμερα από το/και στο κοινοβούλιο, παρά τις όποιες μεταρρυθμίσεις. Ίσως δε πολλά από αυτά να μην φθάσουν ποτέ σ' αυτό. Το κοινοβούλιο μετατρέπεται σ' όλες τις καπιταλιστικές χώρες, και ιδίως στην Ελλάδα, όλο και περισσότερο σ' ένα ατέλειωτο και ανούσιο θέαμα. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, μόνο μία γενίκευση της ορθολογικής και συλλογικής δραστηριότητας, προς την κατεύθυνση ανεύρεσης και εφαρμογής εναλλακτικών λύσεων με ηγεμονική πρόθεση-κατεύθυνση, είναι δυνατό να βοηθήσει ώστε να ξεπεραστεί αυτή η αρνητική κατάσταση συνολικά, προς την κατεύθυνση της σύλληψης και πραγματοποίησης μιας άλλης οργάνωσης της κοινωνίας, δικαιότερης και ανθρωπινότερης, που θα κατοχυρώνει την ελευθερία του ατόμου και θα στηρίζεται σ' αυτήν· ενός κοινωνικά απελευθερωμένου ατόμου, που σημαίνει απελευθερωμένου και από κάθε μορφή κράτους που έχει γνωρίσει η ιστορία μέχρι τώρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- P. Anderson, «L'état autoritaire», éd. Maspero.
 Κ. Βεργόπουλος και συνεργάτες «Το κράτος στον περιφερειακό καπιταλισμό» εκδ. Εξάντα.
 Chr. de Brie, «Le couple Etat - nation en instance de divorce» in «Le Monde diplomatique», Mai 1989.
 F. Châtelet, «Les conceptions politiques du XXou siècle» éd PUF
 G.W Hegel, «Philosophie politique», éd Vrin.
 M. Horkheimer, «L'état autoritaire», in «Théorie critique» éd Payot.

- H. Lefebvre, «*De l'Etat*», éd. 10-18, vol. 4.
J-P. Lefebvre et P. Macherey, «*Heget et la société*», éd. PUF.
Γ. Χάμπερμας, «*Αυτονομία και αλληλεγγύη*», έκδ. Ύψιλον.
Γ. Χάμπερμας «*Raison et légitimité*», éd. Payot.
E. Mandel «*L'état à l'époque du troisième âge du capitalisme*», in «*Le troisième âge du capitalisme*» éd. 10-18, vol. 3.
H. Marcuse, «*Raison et révolution*» éd Minuit.
K. Marx, «*Oeuvres*», éd. Gallimard, coll. Pleiade, vol. 3.
Κ. Μαρξ, «*Για το Κράτος*» έκδ. Εξάντας.
A. Negri, «*L'anomalie sauvage*» éd. Galilée.
Cl. Offe, «*Ακυβερνησία και αλλαγή των δημοκρατικών*». Αφιέρωμα του Περ. «*Το κοινωνικό κίνημα*» τ.2. 1984.
Cl. Offe, «*Για ορισμένες αντιφάσεις του σύγχρονου κοινωνικού κράτους*», in «*Κοινωνία*», τ. 12, 1989.
N. Poulantzas, «*Nature de choses...*» Thèse de Doctorat.
N. Poulantzas, «*Fascisme et dictature*» éd. Maspero.
N. Poulantzas, «*Pouvoir Politique et Classes Sociales*» éd. Maspero vol. 2.
N. Poulantzas, «*Les classes sociales dans le capitalisme d'aujourd'hui*», éd du Seuil, coll. Points.
N. Poulantzas, «*La crise de l'Etat*», éd. PUF.
N. Poulantzas, «*Répères*», éd Maspero.
N. Poulantzas, «*L'état, le pouvoir, le socialisme*», éd. PUF.
J-M Vincent, «*Fetichisme et société*», éd Anthropos.
J-M Vincent, «*Etat et classes sociales*» - Sur un livre de Nicos Poulantzas», in C.E.P. J-M 1975.
J-M Vincent, «*Reflexions sur l'Etat et l'économie*» in C.E.P. No 24-5 Av - Sept. 1986.
J-M Vincent, «*Pourquoi l'extrême - droit*», in *Les Temps modernes* No 465.